

Denumiri monetare atestate în folclor în vorbirea populară

Ion Pătrașcu

O cât de sumară cercetare a terminologiei monetare în limba română demonstrează, cu precizie, bogăția de cuvinte referitoare la denumirea diferitelor monede care au circulat pe teritoriul patriei noastre.

Circulația unui mare număr de monede diferite, de-a lungul secolelor, se explică prin așezarea geografică a țării, la întretăierea unor drumuri comerciale, cât și prin încercările, permanente și stăruitoare, ale vecinilor, de a-și impune dominația economică asupra acestor teritorii bogate în resurse naturale. („Catastihurile arătătoare de monezi” sunt edificatoare în această privință).

Trebuie să recunoaștem, însă, că terminologia monetară românească nu corespunde numărului real de tipuri monetare, care au circulat în provinciile din spațiul carpato-dunărean, întrucât, uneori, același cuvânt denumește mai multe tipuri monetare, de origini diferite și de cronologie diversă, iar alte denumiri nu ni s-au păstrat în documente sau în texte literare. Ele au intrat și au ieșit din limbă o dată cu moneda respectivă. Unele dintre denumirile de monede, neatestat documentar, ni s-au păstrat, totuși, prin folclor, adăugând o notă stilistică de arhaism și element local, mult apreciate de scriitori. Permanența lor, depășind criteriul cronologic, se explică prin viabilitatea și proliferarea literaturii noastre orale.

Circulația paralelă a unor monede, emise, în antichitate, la Histria, Callatis, Tomis, în monetăriile tracogetice și scitice din Dobrogea ori în cele ale geto-dacilor din Transilvania și din celelalte provincii, sau, ulterior, de către monetăriile de la Argeș, Severin, Târgoviște, Snagov, Sighișoara, Suceava, Chilia, ș.a., împreună cu alte monede de tip roman, republican și imperial, bizantine ori macedonene, demonstrează, adesea, independența, autohtonismul și continuitatea noastră pe aceste meleaguri, din cele mai vechi timpuri. Mărturiile ale acestor stări de fapt istorice se întâlnesc în folclorul românesc din toate regiunile țării.

Proveniența etimologică a denumirilor de monede în limba română este, și ea, foarte variată, începând de la elementele latine (sau formate, pe această bază, în cadrul limbii noastre), grecești, slave, germane, maghiare și, mai ales turco-arabe.

Ne vom referi, în cele ce urmează, numai la unele dintre denumirile de monede din ultimele secole, enumerate în ordinea alfabetică și ignorând, în mod voit, criteriul cronologic (care, de altfel, este aproape inoperant în acest domeniu).

Accea este denumirea unei monede, de argint sau bronz, care a circulat, în toată Peninsula Balcanică, între 1326 și 1819. În limba turcă, termenul înseamnă „albișor”. La noi a circulat în vremea lui Ioan Vodă cel Viteaz, având valoarea unui „aspru”. Hașdeu consideră că acest cuvânt este de origine turanică, probabil – crede el – cumană. Termenul a fost rar identificat în folclor.

Altânu, de la turcescul „aur”, a circulat între 1477 și 1687. Nu a fost întâlnit în producțiile literare populare, dar, în Moldova, „altângic” este denumirea pentru o plantă, numită și „aurel” sau „condurul doamnei”.

Argint, mai ales cu forma de plural „arginți”, este întâlnit, adesea, în colindele românești, cu referire mai ales la cei 30 de arginți ai lui Iuda. În latină „argenteum”.

Asprul a fost o monedă de argint, la început bizantină, apoi tătarască, cu putere circulatorie între 1233 și 1446. Denumirea provine din latină, unde „nummus asper” însemna o monedă neuzată, încă „albă” și „lucitoare”, ca în limba greacă, de unde a fost preluată de latină. Pe vremea lui Mircea cel Bătrân, la noi, asprul era cea mai mică monedă divizionară turcească. Hașdeu o citează în documentele publicate de el, iar Odobescu o menționează în repetate rânduri. În folclor se întâlnește numai în colindele din Transilvania, sub denumirea de „asprisor”. În greacă, „ispros” înseamnă „alb”.

Ban, și forma de plural „bani”, a reprezentat, în trecut, o jumătate dintr-o „para” sau a fost folosit ca denumire generică pentru monedă. Originea cuvântului este incertă. Persanul „ban” însemna „stăpân”, iar în slavă, prin turcă, se referea la un guvernator provincial. Este întâlnit, de asemenea, în maghiară, în croată și în alte limbi slave. În nr. 6 al revistei „Arhivele Olteniei”, din 1923, se menționează că „denari banales” au fost emiși de către „Banul” Ștefan, la Zagreb, în 1255. În documentele redactate ulterior în latină, se consemnează numai adjectivul „banales”, însemnând fără importanță, mărunțiș, substantivizat.

În folclorul românesc, denumirea este întâlnită foarte frecvent, în ambele accepțiuni, de monedă și de monedă în general, ca și sub forma unor denumiri pentru mai multe plante, „bănuți”, „bănuțele”, „bănuței”. Câteva citate, luate la întâmplare, dovedesc frecvența acestui termen în folclor:

„Până cheile scotea,
toți cu traistele venea
și de bani că le umplea...”;

sau

„Cu bani mari s-a dăruți,
doi, trei galbeni înfloriți...”; alături de versuri ca cele de mai jos, extrase din „Doina Oltului”
„Că de prindeam câte-un turc,
nu puteam banii să-i duc...”

Barbutul (și varianta **barbută**), valorând doi lei și 10 parale vechi românești, a circulat în vremea lui Caragea. Deși nu a intrat în folclor, barbutul (denumire de origine turcească) este cunoscut, și astăzi, drept un joc de noroc, cu zaruri, pe bani. Toate dicționarele limbii române îl menționează, ca atare.

Beșlicul, cu valoarea de 5 parale, provine din turcescul „beşlik”, fiind întâlnit în poezia noastră populară, în versuri ca: „Și niște beșlici, tot de câte cinci”. Soldații turci de cavalerie erau denumiți și „beșlii”, după felul în care erau plătiți. În română, termenul este întâlnit și în onomastică și toponimie.

Crăițarul (și varianta sa **creițar**) a fost o monedă austriacă, de argint sau de aramă, provenind din germanul „kretzer”, ban împărătesc, cu sens mai general de bani mărunți, neînsemnați ca valoare. La noi, a circulat până la sfârșitul secolului al XIX-lea, mai ales în Transilvania și Bucovina. Este frecvent întâlnit în vorbirea populară, deși nu apărut în folclor.

Copeica, bănuțul rusesc de mică valoare, deși a circulat în țara noastră, nu a pătruns în folclor.

Coroana a fost o monedă austriacă (dar și engleză) care a circulat la noi. Termenul respectiv este creat intelectual și a devenit familiar vechilor noștri scriitori, mai ales prin celelalte accepțiuni diferite de cele numismatice.

Dinarul a circulat în Moldova, fiind întâlnit în folclor: „Cu dinari moldovenești și cu grivne muntenești”. Termenul este de origine grecească și a căpătat înțelesul de „bani, în general”. Relatările biblice au contribuit la încetățenirea termenului în vorbirea curentă.

Direclia, o monedă de argint în valoare de 12 lei vechi, care – după atestările literare ale lui Filimon – a circulat în timpul domniei lui Caragea, mai era numită, atunci, și „sgripsor”. În limba turcă termenul „direkli” însemnează „cu stâlpi”, aluzie la imaginile de pe monedă.

Dodecarij au circulat în timpul aceluiași domnitor și au avut aceeași valoare. Tot Filimon este cel care citează această monedă: „Numără cele 50 de pungi de bani, în mahmudele, dodecari, funduci și rubiele”. Desigur, termenul este grecesc, dar moneda este turcească, de aur.

Ducatul, monedă italiană, mai întâi de argint, apoi de aur, a circulat, la noi, în secolele 14-17, fără să fie, însă, înregistrat de poezia populară sau de vorbirea curentă.

Firfirc(ă) este o monedă austriacă de argint, în valoare de 15 parale, atestată de Alecsandri: „Dă bacșiș un firfirc”. Denumirea este cunoscută și în varianta „feferic”, din „fifer”, reprezentând germanul „funfer”. Ulterior a căpătat și sensul de „bani mărunți”.

Florintele, denumirea populară românească pentru „florin” de aur și de argint. Primii „florini” au fost băuți la Florența (Firenze), de unde și numele lor. În literatura noastră este citat de Bălcescu: „Vestmânt prețuit la 15.000 florinți”. În țara noastră au circulat până în secolul al XIX-lea.

Francul, unitate monetară franceză, belgiană și elvețiană, constituind, multă vreme, punctul de referință al sistemului monetar european. Cu forma sa de plural, „franci”, a dobândit înțelesul de „bani”, în limba română populară.

Funducul a fost o monedă turcească de aur, egală, în trecut cu 23 de lei vechi românești. A circulat, în țara noastră, tot în timpul lui Caragea (1812-1818), domnitor care-se pare-a rămas celebru, printre altele, și prin mulțimea de monede străine acceptate pe piața economică. A fost cunoscut și sub denumirea de „funduciu”.

Galbenul (și Galbânul) își trage numele de la culoarea sa, fiind confecționat din aur. Pentru acest motiv, moneda respectivă a fost folosită – și mai este încă – drept podoabă, la confecționarea celebrelor salbe de galbeni. Valoarea acestei monede valora, în trecut, 11 lei și 75 de bani. Denumirea veche era însoțită de apelativul „galbeni împărătești”, pentru că erau băuți în Austria. Alecsandri a introdus termenul în literatură, prin lucrarea sa „Istoria unui galbân și a unei parale”. Au existat și galbeni turcești ori ungurești. Termenul este de origine latină.

Gologanul a fost, în general, denumirea pentru bani mărunți, de valoare redusă. Denumirea se explică prin metateză, din „gologan” (rotund), din aceeași familie cu „gogoleț” și „gogoneț”. Este des menționat în folclor, mai ales cu forma sa de plural.

Grivina avea valoarea de 10 copeici. Originea era polonă sau rusească. Denumirea este întâlnită în poezia populară: „Grivne muntenești”, dovedind circulația sa chiar și în această provincie istorică românească.

Groșii (cu varianta „groașele”) au fost monede de argint, emise, în evul mediu de mai multe state europene. Proveniența termenului este germană. A circulat, mai ales în Moldova, începând cu domnia lui Petru I. Mușat. Termenul a intrat în folclor: „Cu groașe lipovenești”, dovedind și prezența unui termen slav, „groș”, alături de cel german „Groschen”.

Grosita este o varianță a termenului precedent, provenind din Austria. Confecționată din argint, a circulat, la noi, în secolul al XVIII-lea. O monedă similară, ca denumire, de proveniență poloneză, și confecționată din aramă, a circulat, în țara noastră, în secolul al XVII-lea.

Icosar - veche monedă turcească, de argint, în valoare de 20 lei vechi românești. Termenul provine din greacă, „Eikosi”, însemnând douăzeci. Este rar întâlnit în folclor.

Irmilicul, veche monedă turcească, era echivalentă cu icosarul, fiind confecționată din aur. La noi a circulat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este menționat de poezia populară: „Paftale mici, tot de irmilici”. Termenul de irmilic provine din „irmilik”, „irmi” însemnând, în turcă, douăzeci.

Iuzlucul, o veche monedă turcească, avea o valoare de o sută de parale (din „Yüz”, o sută, în turcă). Este menționată în poezia populară: „Vin colea, lângă zăbrea, să-ți dau iuzluci cât îi vrea”.

Leița a fost o monedă de o jumătate de leu vechi românesc. Nu este menționată în poezia populară.

Lira își trage numele de la o pasăre australiană. În țara noastră au circulat, în trecut, lirele turcești, de aur, cu paritatea 22 franci și 70 bani, sau 100 de piaștri, dar și alte unități bănești aparținând altor state europene, britanice, italiene, ș.a. Denumirea nu a fost recepționată de folclor.

Mahmudeaua, monedă turcească de aur, bătută de sultanul Mahmud al II-lea (1808-1839), de unde își trage și numele, a circulat, la noi în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este menționată în folclor: „Cu dăsoji cu buzdugule, pline cu mahmudele”.

Misirul (măsarul) a fost o monedă de aur turcească, bătută la Cairo (Mîsir este denumirea turcească a Egiptului). A circulat, la noi în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Fiind considerată foarte valoroasă, moneda a dat, în română o denumire comună pentru caii de rasă („misir” și „misirliu”).

Nesfea (și nisfea) este numele unei monede turcești de argint, cunoscută în secolele XVII-XIX, la noi, și sub denumirea de „nesfie”, atunci când era confecționată din aur. Valoarea ei era de 4 lei vechi românești. A lăsat urme în folclor: „Icusari și cu nesfele...”

Obolul, veche monedă grecească, cu valoarea de aproximativ 15 centime, s-a înscris, în româna comună, cu sensul de bani mărunți, dar și cu cel de contribuție modestă în bani. Termenul este latin, preluat la noi prin franceză. Obolul a devenit „celebru”, prin zicala: „A da ortul popii”.

Paraua, o veche monedă turcească, a căpătat, repede, sensul de bani, în general, ca în poezia populară: „Nojița și leița, cureaua și paraua”, sau ca în expresia „para chioară”. În vorbirea familială, se notează expresiile: „Până într-o para”, sau „Până la o para”, indicând modul riguros de a încheia o socoteală bănească. „A face de două parale”, cu sensul de a face pe cineva de râs, sau „A lua la trei parale”, cu sensul de a lua pe cineva din scurt, sunt, de asemenea, expresii intrate demult în limba noastră. „Face parale”, sau „Nu face parale” se spune despre valoarea sau calitatea unei persoane sau a unui lucru. A fi edificat asupra cuiva, se spune, și astăzi, a ști „Câte parale face”. Moneda respectivă a circulat, la noi, în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Piastrul turcesc (dar nu și cel spaniol) era evaluat cu un leu vechi românesc și a circulat în secolele XVII-XIX. Termenul este preluat prin franceză. Nu a lăsat urme în folclor.

Rubiau era a patra parte dintr-un irmilic, valorând 5 lei vechi românești. Monedă de aur turcească circulată, la noi, în secolul al XIX-lea, provenind, ca denumire, din turcescul „rubiye”, a patra parte. În poezia populară este citată, alături de alte monede: „Cu rubinele arăpești, cu groșe lipovenești”.

Rubla veche rusească avea, la noi, o valoare de 4 lei vechi. Nu a lăsat urme în folclor.

Sfanțul de argint avea paritatea de 20 creițari sau 90 de parale, provenind în secolul al XIX-lea din Austria. Era „alintat” și cu diminutivul de „fântșor”. Câteva expresii, legate de această monedă, s-au încetățenit în română. „A nu avea nici un sfanț”, a nu avea bani, de exemplu; Pann îl citează, preluându-l din poezia populară, „Umpluse de sfanți chimirașul”. „A sfânțui” era sinonim cu a mitui, era „sfânțuia” era fapta cuiva de a da mită.

Sorcovățul, din ucraineană, era sinonim cu „sfanțul” (din germanul „zwanzig(er)”).

Solidul (din latină) a fost o mică monedă de argint sau de bronz, emisă și în țările române, în secolul al XVII-lea. Nu este atestat în folclor.

Talerul de argint avea o valoare de 52 bani; a fost bătut în Boemia; a circulat și în țările române, lăsând urme în vorbirea populară, prin expresii precum ar fi „taler cu două fețe” (ca și banul respectiv).

Techinul (din italianul „zecchino”) este un alt nume dat „ducatului” de aur venețian. Reprezenta punctul de referință pentru aprecierea purității aurului.

Venetic, însemnând „venețian”, cu referire la bani, ca la Odobescu, ori ca în poezia populară: „Că l-oi cumpăra de trei ori cu venetici”; „Veneticul de câte cinci”. Sensul s-a lărgit, apoi, însemnând „străin”, așa cum erau considerați banii venețieni, în comparație cu cei turcești. În vechea limbă română, „venetic” era considerat „venețian”, după cum atestă Neculce: „Țara Moreii, ce o țineau veneticii”. Moneda venețiană cu acest nume era de aur și a circulat, la noi, până în secolul al XIX-lea.

Zlotul a fost o monedă de aur egală cu un florin venețian („venetic”). A mai circulat și un zlot unguresc, de argint. Zlotul polonez („Zloty”) era de aur; în poezia populară este atestat adesea: „adă-mi vin de-un zlot”. Zlotul polonez, ca și cel turcesc, au circulat, în țările române, în secolele XV-XVIII. Unele cântece populare, ajunse până la noi, îl citează, de asemenea.

Considerăm că scurta enumerare de mai sus se poate constitui, totuși, într-un util instrument de lucru științific, urmând ca, în numerele următoare ale publicației noastre, să adăugăm alte detalii privitoare la subiect.

Résumé

L’auteur se propose de présenter, dans une suite des articles, les dénominations des monnaies circulées sur le territoire de la Roumanie.

Dans le premier article – après une introduction historique – sont examinées quelques dénominations de telles monnaies, avec leurs écho folclorique et de langage populaire.